

Marxistická koncepcia sociológie, čiže propozícia materialistickej interpretácie ľudských dejín, je dielom Karola Marxa a Fridricha Engelsa. Obidvaja veľkí myslitelia zanechali i početné práce (*Ekonomicko-filozofické rukopisy* — Marx, *Nemecká ideológia* — Marx — Engels, *Bieda filozofie* — Marx, *Kapitál* — Marx, *Anti-Dühring* — Engels, tak isto Engelsov *Podiel práce na poľudštení opice, Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu, Ludwig Feuerbach a zavŕšenie klasickej nemeckej filozofie, Sedliacka vojna v Nemecku*, Marxov *18. Brumaire Ludovíta Bonaparta* a mnoho iných), v ktorých prehlbovali využitie svojej teórie spoločnosti — nikde však nesformovali „teoretický systém“ a podobne ako Parsons ani nenapísali príručku sociológie. Ako píše Lenin „obrovský skok vpred, ktorý urobil Marx... spočíval na tom, že zahodil všetky rozumovania o spoločnosti a pokoroku vo všeobecnosti a podal miesto toho vedeckú analýzu jednej spoločnosti a jedného pokroku, a to kapitalistického.“ Napriek tomu sa však význam materialistickej koncepcie dejín neobmedzuje iba na jednu historickú epochu, pretože „keď materializmus v analýze a objasnenie jednej spoločenskej formácie dalo také znamenité výsledky, vtedy sa stáva jasným, že materializmus v dejinách nie je už iba hypotézou, ale vedecky overenou teóriou; takýmto spôsobom sa celkom prirodzene využitie tejto metódy rozširuje na zostávajúce spoločenské formácie, hoci by dokonca ani neboli špeciálne preskúmané na základe podrobnej analýzy alebo faktu... Materializmus si nikdy v histórii nenáročoval objasnenie všetkého, ale len ukázanie „jedine vedeckého chápania dejín“.²

Tento historizmus materialistickej koncepcie dejín nebol náhodným produktom osobitosti cesty intelektuálneho vývoja Marxa. Od prvej chvíle bol základným, dôsledne uplatňovaným postulátom Marxovej sociológie. Poznám iba jednu vedu, hovorieval Marx, a tou je história. K Marxovej koncepcii sociológie (Marx a Engels, píšúc svoje hlavné práce v polovici 19. stor. neoznačovali svoju koncepciu náuky o spoločnosti termínom „sociológia“, uvedeným až Augustom Comtom a ním spojeným s jednou, duchu marxizmu cudzou obmenou historiozofie; z hľadiska dnešných významov slova „sociológia“ je však marxovská koncepcia nepochybne kontrapartnerom iných teórií o spoločnosti, vystupujúcich ako sociologické a plne sa vzťahujú na ňu slová, ktorými Engels charakterizoval svoju koncepciu politickej ekonómie: „Samou svojou podstatou je teda politická ekonómia historickou vedou. Zaoberá sa historickým, t. j. ustavične sa meniacim materiálom; skúma predovšetkým osobitné zákony každého jednotlivého vývinového stupňa výroby a výmeny — a až na konci skúmania bude môcť vytýčiť tých

¹ Tento článok je tiež súčasťou rozšíreného fragmentu z knihy *Zarys sociologii*, ktorým chceme našim čitateľom predstaviť jedného z najpoprednejších predstaviteľov súčasnej poľskej sociológie, a to práve v oblasti najdiskutovanejšej, v oblasti sociologickej teórie. (Pozn. red.).

² V. I. Lenin, *Kto sú „priatelia ľudu“ a ako bojujú proti sociálnym demokratom*, Bratislava 1950, 17.

niekoľko — pre výrobu vôbec platných — celkom všeobecných zákonov.“³ O úlohe takýchto „vcelku všeobecných zákonov“ Marx povedal: „Jestvujú určenia spoločne všetkým stupňom výroby, ktoré sa ustalujú myslením ako všeobecné; tzv. všeobecné podmienky každej výroby nie sú nič iné ako tieto abstraktné momenty, s ktorými nemožno pochopiť ani jeden skutočný, historický stupeň výroby“.⁴

Ako je možné aspoň z uvedených citátov usúdiť, postulát historizmu a chladný vzťah k „zákonom vcelku všeobecným“ a „všeobecným podmienkam“, hoci už len čo do výstižnosti myšlienkových skratiek, nič však nevyjasňujúcich — u Marxa a Engelsa sa spájal s osobitným chápaním procesu objasnenia práve v náuke o spoločnosti. Objasniť nejaký spoločenský proces značí podľa Marxa poukázať na jeho podnety a mechanizmus, pomocou ktorého ústia tieto príčiny do takých a nie iných dôsledkov; ináč povedané — uchopiť a zanalyzovať príčinné výsledné zväzky spočívajúce v reálnom historickom procese. Je to postulát *genetického, príčinného* vysvetľovania. Je absolútnym protikladom koncepcie, vlastnej prv charakterizovanému formalistickému spôsobu v sociológii; pre prívržencov tohto spôsobu „objasniť“ značí toľko ako uviesť viac alebo menej zložitý spoločenský jav do takej zjednodušenej formy, aby ju bolo možné umiestniť do modelu dajakej všeobecnej závislosti hovoriacej obyčajne o spolupôsobení, a nie o príčinnej závislosti javov. V priebehu tohto zjednodušovania, pri takomto spôsobe nevyhnutného, odstraňujú sa temer všetky zindividualizované, historicky sformované črty „objasňovaného“ javu a zároveň s nimi každá možnosť jeho genetickej interpretácie. Marxov historizmus je súčasne *antiformalizmom*.

Marxova koncepcia sociológie je zároveň *materialistická* a ako taká je protikladom sociologického *idealizmu*. V čase, keď Marx vytváral svoju koncepciu vedy o spoločnosti bola v móde objektívno-idealistická interpretácia dejín; chápanie dejín ako rozvoja myšlienky, ktorej svojráznou „zmaterializovanou emancipáciou“, „spredmetnením“ boli zmyslami postihnuteľné objekty ľudskej kultúry. Táto móda, vychádzajúca medziiným z heglovskej filozofickej tradície, kázala spájať rozličné stavy spoločenského vedomia, vždy historicky a spoločensky podmienené, do jednoliateho, vnútorne spojeného vývinového radu a chápať tento rad ako prejav autonómie vedomia, a čo viac — jeho logickú primárnosť vo vzťahu k faktickým, „zmaterializovaným“ výplodom ľudskej činnosti. Následnosť, vystupujúcu v individuálnom akte činnosti „myšlienka — činnosť — produkt“ premietala do predstavy dejinného procesu. Myšlienka, toto prvé ohnivko, stávala sa bezpodmetovou, „ideou vôbec“, „duchom národa“ alebo „bohom“. V súčasnej sociológii ťažko nájsť podobné koncepcie. Objektívny idealizmus heglovského typu sa považuje za prežitok z obdobia, v ktorom sa pátralo po „prvej zásade“, „podstate“ spoločenských javov, stavajúc takýmto spôsobom metafyzické otázky, empiricky neriešiteľné. Spory, v podstate metodologické, sa ontologizovali, t. j. premiesťovali do sféry „bytia“, spory o to, čo treba skúmať, chápali sa v podobe sporu o to, aký je svet sám osebe, nezávisle od toho, aké výskumné úlohy si vo vzťahu k nemu kladie vedec. To však neznamená, žeby idealistická tendencia

³ F. Engels, *Anti-Dühring*, Bratislava 1962, 121—122.

⁴ K. Marx, *Ku kritike politickej ekonomie*, Bratislava 1952, 186.

prestala v sociológii existovať; prejavuje sa v podobe celkom odlišnej od tej, v akej vystupovala v Marxovom čase, v podobe, ktorú by bolo potrebné označiť ako *metodologický idealizmus*. Súčasný idealizmus nevystupuje v kategorickej, pseudoempirickej forme typu „podstatou sveta je myšlienka“ alebo „vedomie určuje bytie“, lež vo forme postulatívnej, metodologickej, „sociológ má skúmať podoby, určujúce ľudské konanie“, alebo — viac dôsledne — „sociologické objasnenie ľudského konania by malo spočívať na pochopení jeho motivácií“.

Vo svojej koncepcii sociológie vyšiel Marx z predpokladu, že predmetom vedy o spoločnosti sú „skutoční jednotlivci, ich činnosť a materiálne podmienky života, tie, ktoré už našli, ako aj tie, ktoré vytvorili vlastnou činnosťou“. Veda má spočívať na skúmaní jednotlivcov „nie takých, akými sa môžu zdať vo vlastnej alebo cudzej predstave, ale takých, akými sú v skutočnosti, t. j. ako konajú, ako materiálne tvoria, čiže akým spôsobom sú aktívni v určených, materiálnych a od ich vôle nezávislých hraniciach, predpokladoch a podmienkach. Vytváranie ideí, predstáv, vedomí je zrazu bezprostredne vpletené do materiálnej činnosti a materiálnych vzťahov medzi ľuďmi — do jazyka skutočného života. Predstava, myslenie, myšlienkové vzťahy medzi ľuďmi sa tu ukazujú ako ešte bezprostredný vplyv ich materiálnej činnosti... Vedomie nemôže byť nikdy ničím iným ako vedomým bytím, pričom ľudské bytie je ich skutočným životným procesom“. „Vychádzajúc zo skutočne činných ľudí a z ich skutočného životného procesu, vykladáme aj vývoj ideologických odrazov ohlasov tohto životného procesu.“⁵ Skúmatel spoločenského života by mal pátrať po tých prvkoch spoločenského bytia, ktoré určujú vedomie a motivácie konajúcich jednotlivcov. Práve v spoločenskom bytí treba hľadať podnecujúce príčiny, ktoré spôsobujú akceptovanie tých alebo iných ideologických motivácií skupinami ľudí. „Ak je vedomý výraz skutočných vzťahov týchto jednotlivcov iluzórny, ak vo svojich predstavách stavajú skutočnosť hore nohami, je to opäť následok obmedzeného spôsobu ich materiálneho činného uplatnenia ich obmedzených spoločenských vzťahov, ktoré z toho vznikajú.“⁶ Skrátka — skúmanie materiálnej existencie jednotlivcov, pevne zasadených do určenej historickej epochy, je jedinou cestou k završeniu postulátu o geneticky-príčinnom objasňovaní spoločenských javov.

Toto materiálne bytie, ktoré má takú veľkú úlohu v sociologických výskumoch, alebo — presnejšie — materiálne prvky ľudského bytia (myslenie je tiež prvkom tohto bytia) sú podľa Marxovej a Engelsovej mienky medzi ľudskými vzťahmi. Nie sú iba obsahom ľudských predstáv o spoločnosti, o skutočnosti, v ktorej prebieha ich život, ale by sa mali skúmať ako nevyhnutnosť, vonkajšia vo vzťahu k ľuďom, formujúca ich myslenie, motivácie, ich konanie. Ľudia vstupujú do vzťahov medzi sebou v dôsledku svojej praktickej činnosti, už elementárna činnosť pre získavanie životných prostriedkov, udržiavanie druhu, vyžaduje delbu práce, hočí najjednoduchšiu formu kooperácie, výmenu hodnôt a služieb — a teda vytvára dajaké spoločenské vzťahy. Avšak napriek tomu, že tieto vzťahy sú výplodom ľudskej činnosti — v praxi sa autonomizujú a v živí človeka sa prijímajú ako vonkajšia, od jednotlivca nezávislá nevyhnutnosť: „Táto fixácia

⁵ Marx, Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava, 186.

⁶ *Ibidem*, 28-29.

sociálnej činnosti, táto konsolidácia nášho vlastného produktu vo vecnú moc nad nami, ktorá sa vymyká našej kontrole, kríži naše očakávania, marí naše výpočty — je jedným z hlavných momentov v doterajšom dejinnom vývoji.⁷

Aby sa sociologická analýza stala úplnou, nemôže sa zastavovať na motivácii ľudskej činnosti; musí kráčať ďalej, skúmať zinsitucionalizované, do spoločenskej normy stuhnuté ľudské vzťahy — tieto zmaterializované, skonkretizované prvky spoločenského bytia, aby sa bolo možno na konci dopátrať mechanizmu, spájajúceho tieto vzťahy s myšlienkami ľudí o sebe a o svojom spoločenskom prostredí. Práve toto je materialistický princíp výskumu vlastný marxistickej sociológii.

S materialistickým pristupovaním sa úzko spája osobitný typ spoločenského z a a n g a ž o v a n i a, charakteristického pre marxistickú vedu o spoločnosti. Spoločensky zaangažovaná je — vedome či nevedome — konečne (o tom už bola reč) každá sociológia a osobitne každá koncepcia sociológie. Teda nielen samotný fakt zaangažovania je črtou odlišujúcou Marxovu sociológiu. Namiesto toho osobitý je práve typ zaangažovania spočívajúci na bezprostrednom spojení spoločenskej teórie s revolučnou premenou spoločenských vzťahov. Ak by sme chceli robiť závery o spôsoboch praktického zaangažovania sociológie, vychádzajúc z metodologického idealizmu — natíska sa myšlienka o potrebe pôsobenia na ľudské vedomie, „morálneho zdokonaľovania“, propagácie nových, doteraz nedocenených hodnôt, šírenia novej ideológie. Naopak, materialistická zákonitosť ukazuje na potrebu premeny spoločenských vzťahov, v pomere ku ktorým sa ľudské myšlienky, akceptovanie hodnôt atď. chápu ako produkt. „Požadovať vzdať sa ilúzií, čo do vlastnej situácie, značí vzdať sa situácie, ktorá tieto ilúzie potrebuje.“⁸ Spoločenská náprava nemôže byť iba nápravou spoločenských vzťahov. „Nestačí, aby myšlienka smerovala k uskutočneniu, skutočnosť samotná musí smerovať k myšlienke.“ Ľudská myšlienka má iba v tom prípade výhľady na premenenie sa na skutočnosť, keď samotná skutočnosť „dozrela“ na jej prijatie, keď už v spoločenských vzťahoch prebiehajú procesy zmien, ktoré nachádzajú výraz v reformátorskej alebo revolučnej myšlienke: „Teória sa stáva skutočnosťou v národe iba potiaľ, pokiaľ je uskutočnením jeho potrieb.“⁹ V opačnom prípade myšlienka ostáva v oblasti rojčenia samotného fantastu.

Z týchto záverov vyplýva kategorický postulát empirizmu v spoločenskej vede. Marx sa prihlasuje k takým vedeckým tézám, ktoré „možno ustáliť čisto empirickou cestou“,¹⁰ cestou analýzy tých aspektov spoločenských javov, ktoré sa dajú skúmať tak ako predmety skúmané prírodnými vedami. Keď sa vychádza z reálneho, konajúceho, spoločenského človeka a žriediel jeho myslenia, vidí sa v jeho praktickej činnosti, osobitne v spoločenských vzťahoch — zobjektivizovanom výplode spoločenské konanie ako jeho, tak aj jeho predkov — vtedy je

⁷ Ibidem, 35.

⁸ K. Marks, *Przyczynek do heglowskiej filozofii prawa*. Karol Marks, Fryderyk Engels, Wybrane pisma filozoficzne, 1844—1846, Warszawa 1949, 14.

⁹ Ibidem, 25.

¹⁰ Marks, Engels, *Nemecká ideológia*, 29.

potrebné skúmať, a to empiricky práve tie spoločenské vzťahy, resp. materiálne podmienky bytia, pomocou ktorých by sme dospeli ku skutočnému, a nie vymyslenému odzrkadleniu vývinových tendencií spoločnosti. Preto pre Marxa neexistovala dilema vedy a ideológie, súdu o skutočnosti a programovania ľudskej činnosti. Veda o spoločnosti môže dosiahnuť úroveň vedy vtedy, keď sa bude usilovať rozhodne odstraňovať tie obmedzenia z praktického života, ktoré sa prejavujú v ohraničeniach ľudského vedomia. Spoločenský program bude reálny, a nie utopický, iba vtedy, keď bude vychádzať z kritickej analýzy skutočných tendencií spoločenského vývoja. V Marxovej sociologickej koncepcii sa prvky vedeckého poznania a spoločenskej ideológie nerozlučne spájajú: veda spĺňa ideologickú funkciu, ideológia prikazuje vede nekompromisnosť. Pretože všetky obmedzenia ľudského vedomia vyplývajú z takýchto spoločenských vzťahov, ktoré separujú produkty ľudskej činnosti od ich tvorcov a podriaďujú ľudí ich nadvláde — skutočne objektívna veda oslobodená od skostnatenosti sa môže rozvíjať iba v spojení s ideológiou snažiacou sa odstrániť toto separovanie a súčasne s ním „všetky okovy brzdiace tvorivé sily človeka“.

Záverom → Marx a Engels reprezentovali sociologickú koncepciu: a) ktorá sa pridŕža zásad historizmu, b) nie motivačne, ale geneticky a príčinné objasňuje spoločenské javy, c) prijíma za predmet svojich výskumov spoločenské vzťahy určujúce objektívnu historickú štruktúru konkrétnej spoločnosti, d) vďaka tomu opiera sa o materialistickú, antiidealistickú zákonitosť, e) empirickú a antišpekulatívnu, f) spoločensky zaangažovanú a spojenú s ideológiou postulujúcou odstránenie moci všetkých ľudských produktov nad človekom.

Inými slovami — sociológia v Marxovom chápaní je empirickou vedou s historicky určenými a zindividualizovanými spoločenskými vzťahmi, hodnotenými ako objektívne, materiálne predpoklady spoločenského života. Veda, ktorej cieľom je geneticko-príčinné vysvetľovanie javov tak v ich materiálnom aspekte, ako aj v aspekte ich vedomia, teda veda vidíaca v nestrannosti bádania svoje zaangažovanie na strane boja s materiálnymi podmienkami útlaku a poníženia človeka.

V hodnotení ťažko nadsadzovať úlohu marxizmu v minulosti i prítomnosti sociológie. Marxove koncepcie poskytli základné myšlienky umožňujúce vznik sociológie ako samostatnej vedy, pretože to bolo namieste „nie vtedy, keď pre ňu ukuli názov, nie vtedy, keď bola postihnutá špecifická, vlastná iba jej oblasť spoločenských vzťahov (Don Martindale k tomu dodáva, že sociológia je „viac baníckou operáciou ako súborom názvov vzťahov k bani“.¹¹ Z. B.), čo sa v podstate nikdy nestalo, nie vtedy, keď bol vybudovaný technický aparát spoločenského bádania — lež vtedy, keď sa začalo v čoraz väčšej miere uvedomovať, že túto vedeckú disciplínu charakterizuje ponímanie spoločenských vzťahov z hľadiska spoločenských skupín a ich štruktúr“.¹² V tomto zmysle je nepochybne pravdivé tvrdenie, že pri kolíske sociológie ako vedy stál marxizmus. Mnoho prvkov Marxovho sociologického štýlu bolo prijatých ako železný kapitál základných téz celej súčasnej sociológie. Mnoho záverov a kategórií asimilovala súčasná sociológia do tej miery, že si už dokonca neuvedomuje ich pôvod.

¹¹ Martindale, *The Nature...*, 44.

¹² J. Hochfeld, *Sociologia, materializm historiczny, ideologia*. Studia Filozoficzne, č. 6, 1960.

V niektorých oblastiach sociológie Marxove koncepcie nielenže obohatili neskorších vedcov, ale dodnes ostali bez konkurencie. Je známe, že napr. keď Talcott Parsons pristupuje k problémom spoločenskej dynamiky, musí sa vzdať vlastného teoretického systému a siahnuť po kategóriách Marxa. Ako píše Alvin Gouldner: „Je v podstate prekvapujúce, ako každý pokus o teoretickú a empirickú analýzu zmien vedie zrazu Parsonsa do inkorporácie celého radu Marxových pojmov a záverov... Temer sa zdá, že si vedie dvojaký účet, jeden na analýzu rovnováhy, druhý na skúmanie zmien.“¹³

Prenikavejší sociológovia sa dokonca nečudujú tejto situácii — faktu, že v podmienkach stále sa meniacej teoretickej módy a desiatkach rodiacich sa a umierajúcich škôl existuje marxizmus ako jediná podnes dôsledná teória spoločenského vývoja a metodológia jeho skúmania.

Nezávisle od toho, že mnoho jeho prvkov bolo zaradených do kapitálu celej sociológie bez rozdielu škôl — marxizmus podnes zostal živým smerom v sociológii. Obohatený o problémy, teórie a metódy, rozvíjané v iných sociologických školách — nanovo ukazuje svoju vedeckú hodnotu v analýze najpodstatnejších problémov súčasného sveta.

¹³ A. Gouldner, *Some Observations on Systematic Theory 1945-1955*. Sociology in the USA, Paris 1956, 41.